
8

СУДЕБНАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА

**Н.В. Алікіна, канд. психолог. наук,
ст. науков. співробітник, головн. судовий експерт**
Київський НДІ судових експертиз

Т.М. Єгорова, ст. науков. співробітник
*Полтавське відділення Харківського НДІ судових експертиз
ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса*

ЗАВДАННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВІДЕОЗАПИСУ СЛІДЧОЇ ДІЇ

Вирішення основного завдання судово-психологічної експертизи за матеріалами відеозапису слідчої дії — це констатація самостійності або несамостійності реконструктивної діяльності особи (підозрюваного, свідка, потерпілого) у ситуації комунікативної взаємодії. У статті визначаються психологічні ознаки, що властиві для самостійної або несамостійної реконструкції фігурантом обставин, що розслідуються за кримінальною справою, визначаються ознаки впливу зовнішніх (комунікативних) чинників на процес реконструкції особою обставин події злочину.

Розвиток судової експертизи безпосередньо залежить від науково-технічного прогресу та еволюції судово-слідчої практики, яка висуває завдання досліджень нових об'єктів. З прийняттям нового Кримінального процесуального Кодексу України [1] доведення суб'єктивної сторони складу злочину вимагає ретельного дотримання процедури збирання доказової бази (показань, свідчень тощо), які фіксуються за допомогою технічних засобів.

Останнім часом існує значна кількість випадків, коли особа (підозрюваний, свідок, потерпілий) заявляє в суді, що він надав неправдиві покази у ході слідчих дій, оскільки, будучи підданим психологічному тиску, був змушений обмовити себе або інших осіб. Саме у таких ситуаціях перед судом виникає проблема оцінки достовірності показань фігуранта у справі із врахуванням наявності або відсутності психоло-

гічного впливу на нього з боку осіб, що брали участь у слідчій дії, тобто самостійності або несамостійності його діяльності у ході повідомлень про факти та обставини, що розслідуються.

У сучасних роботах з юридичної психології та окремих психофізіологічних, судово-психологічних досліджень йдеться активна полеміка з приводу застосування психологічних знань задля визначення самостійності та достовірності показань особи, яка має відношення до події злочину або має певні відомості про подію злочину. Тенденція до визначення психологами достовірності або недостовірності показань особи в ході слідчої дії випливає з того, що людській поведінці властива схильність до неправди, обману [2–5]. У дослідженнях В.Ф. Єнгалічова та А.В. Юнди [6] надаються психологічні ознаки, форми неправдивих повідомлень та методи їх виявлення. Аналіз сучасних наукових робіт показує, що у межах практичної психології вивчення феномену брехні (омани, неправди) дозволяє розв'язувати багато життєвих колізій, тому у загально психологічній практиці вивчення неправдивих повідомлень є доцільним, оскільки брехня є й поведінковим актом, й продуктом психічної діяльності людини.

Однак у сфері судово-психологічної експертизи, яка є процесуально регламентованим видом науково-практичної діяльності, визначення недостовірності повідомлень людини є неможливим та неприпустимим, оскільки встановлення істини та оцінка достовірності показань є прерогативою досудового розслідування та суду, закріпленою чинним законодавством — ст.ст. 85, 94 Кримінального процесуального Кодексу України [1].

Так, виходячи з вимог чинного законодавства, у сферу компетенції судово-психологічної експертизи матеріалів відеозапису слідчих дій може входити лише вирішення питань про самостійність або несамостійність діяльності особи в ході слідчої дії та про наявність або відсутність вчинення цілеспрямованого психічного впливу на фігуранта справи з боку осіб, що брали участь у проведенні слідчої дії [7, 8].

Процес спілкування в ситуації слідчої дії має специфіку, зумовлену її метою та процесуальним регламентом. Як складний діалектичний процес, спілкування в ситуації слідчої дії є єдністю двох протилежних тенденцій: від співробітництва та інтеграції — до боротьби та диференціації [9–12]. З огляду на регламентовану специфіку слідчої дії, процес спілкування в її ході не є вільною бесідою, й особа, яка надає показання за справою, неминуче у тій чи іншій мірі потрапляє під вплив цього регламенту, який може бути для неї як індиферентним, так і деструк-

тивним, безпосередньо або непрямо зумовлюючи негативні зміни в емоційному стані, у когнітивній діяльності, у виборі комунікативної позиції та ін. [13, 14].

Отже, вирішення питання про самотійність діяльності підозрюваного (свідка, потерпілого) у ситуації комунікативної взаємодії під час слідчої дії безпосередньо пов'язане із сутністю психологічного впливу, зі ступенем його дії на самотійність реконструктивної діяльності особи, яка надає показання. Саме це й є основним завданням судово-психологічної експертизи за матеріалами відеозапису слідчої дії, яке, з огляду на вище вказані полемічність на неоднозначність психологічних підходів, потребує визначення такого психологічного феномену як “самотійність”.

У загальній, віковій, медичній, соціальній та інших галузях психології поняття “самотійність” трактується у декількох значеннях: як риса особистості, що характеризує тенденцію до самодетермінації поведінки, автономії, відносної незалежності від випадкових зовнішніх та внутрішніх обставин та впливів; як тенденція до самотійності дітей, що знаменує остаточну консолідацію свідомості власного “Я”; взагалі — як характеристика будь якої системи, коли у всіх її окремих частинах проявляється або відображається модель загальної сумісності всіх її компонентів. Останнє визначення належить А.С. Реберу [15], який визначає самотійність у двох значеннях, і друге у більш широкому сенсі — як модель поведінки людини, що відображає цю характеристику.

Виходячи з вищенаведеного, уявляється можливим визначити феномен самотійності діяльності у ситуації комунікативної взаємодії як цілісну модель поведінки, елементи якої є узгодженими, інтегрованими та підпорядкованими меті діяльності особистості.

Беручи за основу те, що спілкування є системою взаємозв'язку між сторонами, яке має закономірності свого функціонування, специфіку проявів та результат, необхідно цю систему “наповнити” індивідуальністю людини. Одним із проявів індивідуальності є особистий суверенітет, що найяскравіше відображається саме у процесі комунікативної взаємодії, оскільки, вступаючи у спілкування, суб'єкт зберігає свою автономність та забезпечує саморегуляцію своїх комунікативних дій. Указане пояснюється тим, що за будь-яких умов, форм та завдань спілкування, людина завжди постає перед вибором між альтернативними способами поєднання своїх зусиль із вирішенням проблеми спілкування з іншою особою. Указана психологічна характеристика спілкування відображає внутрішню природу особистості, яка має такі

властивості, як володіння свободою вибору та реалізація свого вибору, що продиктований внутрішньою необхідністю (потребою). Навіть у процесі спілкування з особою, з якою склалися антагоністичні відносини, суб'єкт завжди наділений своєю найціннішою природною потребою в особистому суверенітеті, — що стимулює його до певного вибору та реалізації цього вибору в об'єктивних умовах ситуації, в якій він діє.

На підставі комплексного аналізу всіх особливостей комунікативної взаємодії у ході слідчої дії, можливо визначити психологічні ознаки, що є властивими для самостійної реконструктивної діяльності особи, яка надає показання про події, що розслідуються за справою.

До психологічних ознак, що властиві для самостійного процесу реконструювання, відносяться: загальна сумісність та узгодженість комунікативної взаємодії, що відображається в особливостях комунікативних тактичних прийомів та у комплексі вербальної і невербальної продукції фігуранта по справі; відсутність суттєвого впливу зовнішніх факторів у ситуації слідчої дії на процес комунікативної діяльності фігуранта; конгруентність спілкування фігуранта як відображення узгодженості психологічної структури його комунікативної діяльності; наявність у вербальній та невербальній продукції фігуранта, який надає показання, відображення психологічних “слідів” (маркерів), що можуть свідчити на користь його психічної діяльності в ситуаціях реконструйованих подій [16]. Такі психологічні “сліди” є проявом сумісності структурних компонентів комунікативної діяльності особи (у цілому або між окремими компонентами).

У випадках, коли констатуються загальна несумісність та неузгодженість структурних компонентів комунікативної взаємодії, вербальні та невербальні параметри спілкування фігуранта не є конгруентними, у його вербальній та невербальній продукції не відображаються психологічні “сліди” минулого досвіду психічної діяльності в ситуаціях реконструйованих подій, та встановлюється суттєвий вплив зовнішніх факторів на його діяльність в ході слідчої дії, — констатується несамостійність комунікативної поведінки особи у цілому.

За умов констатації часткової неузгодженості вербальної діяльності особи, яка надає показання за справою (логічної складової його повідомлень), епізодичної не конгруентності параметрів його спілкування при одночасній наявності психологічних “слідів”, що свідчать на користь психічної діяльності в ситуаціях реконструйованих подій, а також за умов відсутності впливу зовнішніх факторів на комунікативну діяль-

ність фігуранта справи у ході слідчої дії, — констатується орієнтовно-настановна комунікативна поведінка.

Сутність орієнтовно-настановної поведінки полягає у тому, що особа, яка здійснює комунікативний акт, активно орієнтуючись у значимих для неї змінах ситуацій спілкування, цілеспрямовано коригує власну поведінку у відповідності зі своїми мотивами та метою діяльності.

Психологічною основою для визначення орієнтовно-настановної поведінки є феномен установки, яка трактується як психологічна готовність до реалізації актуальної потреби, що, акумулюючи минулий досвід, опосередковує стимулюючу дію зовнішніх умов і зрівноважує відношення суб'єкта із середовищем [17]. Установки спричиняються дією внутрішніх та зовнішніх факторів. Завдяки установці особистість, з огляду на реальність, свої потреби та свій досвід, обирає для себе об'єкти або спосіб поведінки, що дозволяють реалізувати заплановані дії та задовольнити свої потреби.

Орієнтація діяльності визначається як визначення напряму заданого чи бажаного, яке відбувається за допомогою випереджаючого відображення, антиципації (передбачення). Орієнтуюча основа відіграє визначальну роль у формуванні розумових дій, її типи зумовлюються узагальненістю, повнотою та способом отримання інформації про реальність.

За умов наявності в ситуації, в якій людина функціонує, факторів, що суперечать або загрожують її потребам, виникає стан готовності до дій — вибір способу задоволення своїх потреб та реалізація запланованого (бажаного). Такий вибір особистість здійснює або імпульсивно (ситуаційні реакції), або цілеспрямовано — коли визначається напрям реалізації бажаного за допомогою випереджаючого відображення.

Орієнтовно-настановна комунікативна поведінка є різновидом самостійної діяльності, оскільки суб'єкт діє у відповідності з власним усвідомленням ситуації спілкування, власним передбаченням (уявленням) її результатів, та у відповідності з власним волевиявленням, спрямованим на задоволення актуальних для нього потреб. У той же час волевиявлення суб'єкта певною мірою підпорядковано зовнішнім факторам, що спонукають його ситуативно пристосовуватися до змін комунікативної взаємодії. Внаслідок вказаного, у свідомості суб'єкта складаються суперечливі моделі поведінки, — що може проявлятися в ознаках психічної напруги, у психологічному дисонансі між висловленнями та невербальними проявами, у логічних протиріччях у структурі

висловлень, у змістовній незавершеності повідомлень, у вираженій схематичності розповіді та ін.

Експертне дослідження суб'єктивної інформації, наданої у показаннях, можливе за допомогою техніки психологічного аналізу стратегії подавання людиною своєї особистості, яка реалізується за допомогою мимовільних чи свідомих проявів “ефекту соціально бажаних відповідей”. Важливість дотримання принципу індивідуалізації експертно-психологічного дослідження дозволяє визначити “психологічну змістовність особи” та усунути “психологічно діагностичну невизначеність при оцінці суперечливих висловлювань особи, коли перед слідством чи судом повстає питання розпізнання неправдивих та достовірних повідомлень” [18].

Таким чином, показник самостійності реконструктивної діяльності особи в процесі комунікативної взаємодії з іншими учасниками слідчої дії, за своєю психологічною суттю, є для судово-слідчих органів “маркером” оцінювання суперечливих висловлювань особи, яка надає показання за справою.

При вирішенні завдань, що ставляться перед дослідженням за матеріалами відеозапису слідчої дії, важливо дотримуватися межі компетенції експерта-психолога, до якої не відноситься вирішення правових питань щодо істинності або неістинності повідомленої інформації. Експерт-психолог досліджує прояви психічних актів особи, яка у ситуації комунікативної взаємодії реконструює подію злочину, лише в аспекті особливостей, що властиві самостійній (несамостійній) поведінці в процесі комунікації.

Слід зазначити, що психологічний аналіз комунікативної діяльності особистості за матеріалами відеозапису слідчих дій є новим та значно складним видом дослідження. Визначення психологічної самостійності або несамостійності реконструктивної діяльності особи у процесі слідчої дії на даний час має більше питань, ніж відповідей, а тому вимагає від судового експерта наявності життєвого, професійного досвіду, досконаліх фахових знань та вміння користуватися цими знаннями.

Статтю 7 Закону України “Про судову експертизу” визначено, що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи. Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими username, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися, крім судових експертів, також інші фахівці з відповідних галузей знань [19]. Відповідно до ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному

провадженні є “... особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України “Про судову експертизу” на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об’єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань” [1].

Отже, відповідно до норм чинного законодавства, судово-психологічні дослідження за матеріалами відеозапису можуть проводити фахівці, які володіють науковими та спеціальними знаннями у галузі психології.

На даний час створена методика судово-психологічної експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у матеріалах відеозапису процесуальних дій, яка дозволяє вирішити питання про наявність психологічного феномену самостійності або несамостійності процесу реконструкції (відтворення) фігурантом справи певних обставин, об’єктів, подій, що розслідуються за справою [20, 21].

З огляду на складність та новизну судово-психологічної експертизи за матеріалами відеозапису слідчих дій, на засіданні секції судово-психологічної експертизи НКМР Міністерства юстиції України 15–16.11.2012 року було обговорено питання про фахову підготовку експертів-психологів, які мають виконувати дослідження за матеріалами відеозапису слідчих дій. За результатами цього обговорення визначено, що виконання даного виду судово-психологічної експертизи вимагає від експерта вдосконалення теоретичних та методичних знань, набуття досвіду роботи протягом декількох років, проходження спеціального стажування, й рекомендовано доручати фахівцям, які мають вищу психологічну освіту, спеціальну експертну підготовку за спеціальністю 14.1 “Психологічні дослідження” та стаж експертної роботи не менш п’яти років. Питання щодо виділення судово-психологічної експертизи особливостей комунікативної діяльності особи, зафіксованих у матеріалах відеозапису, в окремий вид психологічної експертної спеціальності на даний час стає актуальним.

Список використаної літератури

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Урядовий кур’єр. — 2012. — № 99. — 6 червня.
2. *Бердяев Н.А.* Парадокс лжи / Н.А. Бердяев// Человек. — 1999. — № 2. — С. 102–108.
3. *Экман П.* Психология лжи / П. Экман. — СПб.: Питер, 1999. — 272 с.

4. Дюпра Ж. Ложь / Ж. Дюпра. — М.: Изд-во Современного гуманитарного университета, 2008 — 124 с.
5. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Учебное пособие / А.Р. Ратинов. — М.: НИРО ВШ МОП СССР, 1967. — 187 с.
6. Енгальчев В.Ф., Юнда А.В. Проблема выявления недостоверных и ложных сообщений в экспертной беседе / В.Ф. Енгальчев, А.В. Юнда // Актуальное состояние и перспективы развития судебной психологии в Российской Федерации: Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. — Калуга, 2010. — С. 138–144.
7. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы / В.В. Нагаев. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. — 311 с.
8. Коченов М.М. Судебно-психологическая экспертиза: теория и практика. Избранные труды / М.М. Коченов. — М.: Генезис, 2010. — 352 с.
9. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология отдельных следственных действий / Ю.М. Антонян, М.И. Еникеев, В.Е. Эминов // Психология преступника и расследование преступлений. — М.: Юристь, 1966. — С. 214–333.
10. Еникеев М.И., Черных Э.А. Психология допроса. Учебное пособие / М.И. Еникеев, Э.А. Черных. — М., 1994. — 456 с.
11. Васильев В.Л. Юридическая психология В.Л.Васильев. — СПб.: Питер, 1997. — С. 459–520.
12. Яблоков Н.П. Криминалистика: Учебник / Н.П. Яблоков. — М.: Де-Юре, 2003. — С. 187.
13. Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини. — СПб.: Питер, 2012. — 304 с.
14. Алікіна Н.В. Науково-психологічні засади та практичні питання експертизи заподіяння психологічного впливу / Н. В. Алікіна // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Зб. наук.-практ. матеріалів. — Вип. 4. — Харків: Право, 2004. — С. 502–507.
15. Ребер А.С. Большой толковый психологический словарь = The Penguin Dictionary of Psychology: Second Edition / А.С. Ребер. — 2-е издание. — М.: Вече, АСТ, 2001. — Т. 1–2. — 1152 с.
16. Узнадзе Д. Психология установки / Д. Узнадзе. — СПб.: Питер, 2001. — 416 с.
17. Аликina Н.В. Ущемление личности (некоторые правовые и психологические аспекты) / Н.В. Аликina // Криминалистика и судебная экспертиза: Междуведомственный научно-методический сборник. — Вып. 51. — К.: Министерство юстиции Украины, 2003. — 443 с. — С. 196–205.
18. Алікіна Н.В. Методична техніка психологічного аналізу суб'єктивної інформації / Н.В. Алікіна// Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Зб. наук.-практ. матеріалів. — Вип. 3. — Харків: Право, 2003. — 592 с. — С. 507–510.
19. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ // Судово-експертна діяльність: довідник для суддів. — [2-ге вид., перероб. та допов.]. — К.: Видав. Дім “Ін Юре”, 2003. — С. 146.
20. Єгорова Т.М. Судово-психологічна експертиза комунікативної діяльності особи, зафіксованої на відеозаписі слідчої дії, як новий вид досліджень / Т. М. Єгорова // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики. Зб. матеріалів засідання “круглого столу”, присвяченого 85-річчю створення Харківського НДІ судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса 11–12 листопада 2008 року. — Харків, 2008. — 367 с. — С. 347–351.
21. Єгорова Т. М., Слипец О.А. Особенности судебно-психологической экспертизы коммуникативной деятельности, зафиксированной в материалах видеозаписи про-

пессуальных действий / Т.М. Егорова, О.А. Слипеч // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Зб. наукових праць. — Вип. 12. — Харків: Право, 2012. — 527 с. — С. 464–470.

Резюме

Решение основной задачи судебно-психологической экспертизы материалов видеозаписи следственного действия — это констатация самостоятельности либо несамостоятельности реконструктивной деятельности личности (подозреваемого, свидетеля, потерпевшего) в ситуации коммуникативного взаимодействия. В статье определяются психологические признаки, свойственные самостоятельной либо несамостоятельной реконструкции фигурантом обстоятельств, расследуемых по уголовному делу; определяются признаки воздействия внешних (коммуникативных) факторов на процесс реконструкции обстоятельств события преступления.

Summary

The main tasks of court's psychological analysis of the video recorded materials — verification of self-sufficiency or self-insufficiency of the individual's reconstructive activity (suspected, witness, victim) in the situation of communicative interaction in the process of investigation — are determined in the article. It is given the determination of the individual's communicative activity self-sufficiency; it is declared the psychological signs subsistent for verification of influence of the external (communicative) factors on the figurant's self-sufficiency or self-insufficiency to reconstruct circumstances of the criminal event.

**Н.В. Алікіна, канд. психолог. наук,
ст. наук. співробітник, головн. судовий експерт**

Київський НДІ судових експертиз

АНАЛІЗ ПОМИЛКОВИХ ДІЙ ОСОБИСТОСТІ У СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ (КОНСУЛЬТАТИВНИЙ ПРИКЛАД)

На прикладі аналізу помилкових дій особистості висвітлено можливості судово-психологічної експертизи при розгляді обставин, що визначаються у юриспруденції як “вади волі”. Неспроможність дієздатного суб'єкта в повній мірі усвідомлювати значення власних дій, прогнозувати їх розвиток та наслідки, керувати ними розкривається через дефект/спотворення інформаційної складової у структурі саморегуляції діяльності. У розгляді конкретних дій суб'єкта правовідносин акцентується синтезуючий підхід у використанні психологічного наукового знання.

Зростання попиту на проведення судово-психологічних експертиз та досліджень, на вирішення в їх рамках нестандартних ситуацій, що набули юридичного значення, акцентує проблемні питання експертної і консультативної форми використання даних науки психології у судовій, слідчій та адвокатській діяльності.